

Depåstopp Masthugget – en kugge i ett globalt servicenätverk för sjöfart 1801–1803

Andrine Nilsen

This study focuses on the social and material aspects of maritime history. Maritime production and consumption will be analysed through port services and social maritime networks. The sailing ships required repairs, while their crews' needed provisions, fresh water, medical care, and other supplies after months at sea. The 'pit stop' metaphor refers to the port town as a service hub where ships pulled in for supplies and repairs. I have investigated three ships belonging to the Swedish West India Company 1790–1805, two of which made pit stops in Masthugget/Gothenburg in 1801 and in 1803 respectively as part of their transatlantic journeys. I will demonstrate how professionals such as shipwrights and sailcloth makers, along with the civilian population of bakers, brewers, and glaziers-helped sustain the shipping industry. This analysis is based on receipts from the Swedish West India Company's archives, which identify individuals and businesses involved, as well as their locations in the city. The support system for both merchant and naval fleets was essential yet has remained an understudied area of research.

Denna undersökning ligger i gränslandet mellan maritima- och urbana studier med en inriktning mot arbetarhistoria (Loockx 2020; Ojala m.fl. 2014) och sjöfartens konsumtion (Helsing & Ilmakunnas 2023). Distrikt med havs- och landbaserade maritima industrier kallas också för *sailortowns* eller maritima samhällen (Fricke 1973). Masthugget etablerades som en förstad till Göteborg

på 1600-talet för skapandet av en hamn i direkt anslutning till staden. Under mitten av 1700-talet börjar en stadsbebyggelse ta form längs med strandlinjen och hamntomterna expanderade genom utfyllnader i vattnet för att sedan succesivt breda ut sig åt söder (Nilsen m.fl. i tryck). Göteborg är känt för sin export av timmer, järn och sill samt importen från de Ostindiska-, och Västindiska

kompanierna (Fredberg 1977; Cederbourg 1739). Sedan 2019 undersöker Rio Göteborg Natur- och Kulturkooperativ arkeologiska lämningar från den historiska pir-hamnen och dess hamnkvarter mellan Första Långgatan – Andréegatan i nord-sydlig riktning, och mellan Stigbergliden – Pustervikspiren i öst-västlig riktning, i en av Sveriges största hamnundersökningar någonsin.

Svenska Västindiska kompaniets arkiv (Riksarkivet, Handel och sjöfart, Volym 87–191, finns även digitalt i Databasen Alvin, Uppsala universitet) innehåller dokument kopplade till kompaniets verksamhet av varuhandel, skepp, kaptener och besättning, försäkringshandlingar, journaler och sjöpass men också korrespondens och rapporter kring den svenska kolonins historia. Svenska Västindiska kompaniet tillkom genom ett privilegium 1786 som gav kompaniet handelsrättigheter på Sankt Barthelémy, andra Västindiska öar samt i Nordamerika så länge handel med utlänningar inte var förbjuden (Müller 2018:173). Arkivet har tillkommit i en kolonial kontext vilket återspeglas i språk och i kompaniets handlingsmönster. Huvuddelen av materialet är från perioden 1790–1806. Bland materialet finns kvitton kopplade till skeppets och besättningens konsumtion i hamnar längs ruten vilket erbjuder en inblick i en maritim vardag, sociala nätverk och produktion i land där haveriverksamheten varit essentiell för en fungerande sjöfart. Kvittona ger en någorlunda komplett bild av vad som

behövdes av inköp för reparationer av skeppet, proviant, övernattnings i land och sjukvård, vilket återspeglar utgifter som kompaniet betalat och sedermera arkiverat. Antalet kvitton per hamn varierar utifrån hur länge skeppet stannat och vilka behov som fanns. Det märks på summorna att även små kvitton sparades då kaptenen skulle redovisa resans utgifter vid återkomsten till Stockholm. Det som inte syns är besättningens eller kaptenens privata inköp då den typ kvitton inte lämnats in till arbetsgivaren. Mitt forskningsprojekt om *svenska Västindiska kompaniet* har resulterat i ett underlag för en vidare analys av skeppskonsumtion, maritim produktion och sociala nätverk genom en Excel-databas med sammanlagt 1 114 kvitton från tre skepp. Två av dessa skepp kommer diskuteras i denna artikel då kaptenerna gjort inköp i Masthugget.¹ Kvittona ligger spridda i ett antal olika volymer i arkivet (Alvin) och har behövt lokaliseras manuellt, därav beho-

¹ Artikeln bygger på erfarenheter från Rio Göteborg Natur- och Kulturkooperativs undersökning av Masthugget samt Nilsens projekt *Svenska Västindiska kompaniets flotta på seglats i ett kolonialt landskap – ett fartygsperspektiv*. Bernadotte stipendiet 2024, ett varmt tack riktas till Kungl. Vitterhetsakademien för forskningsmedel, vetenskaplig stöttning och värdefull samvaro under året. Ett stort tack även till Stiftelsen Erik och Lilly Philipsons minnesfond som stöttar mitt projekt *Maritima depåstationer mellan Stockholm och Västindien 1790–1806*.

vet av en separat Excell-databas där kvittona har sorterats utifrån skepp, hamn, datum. Dessa kvitton är konkreta bevis på sjöfartens konsumtion och dess sociala nätverk i 21 hamnar i Östersjön, Nordsjön, Engelska kanalen, Atlanten samt i Karibien. Fartygen hade stora behov av reparationer, proviant, färskvatten, sjukvård och andra inköp när de nådde land efter månader till sjöss – metaforen 'depåstopp' alluderar till hamnstaden som en servicestation dit skepp kunde gå in för proviantering och reparationer. Genom inköpsrundor i Göteborg och i förstaden Masthugget har kvitton genererats av kapten Ekenberg på skeppet *L'Apparance*, 1801 samt av kapten Flodberg på skeppet *Triton*, 1803. Masthugget var en viktig kugge i hjulet för lokal och internationell sjötrafik, jämförbar med andra större hamnar globalt (Eliassen 2019; Antunes 2019). Jag kommer att visa hur inte endast de uppenbart maritima industrierna såsom skeppsvarv, block-, och segelmakerier utan även en stor del av den 'civila' befolkningen såsom bagare, bryggare, apotekare, hyresvärdar och murare höll i gång handelssjöfarten och flottan. Denna småskaliga studie i arkivmetodik kommer öka förståelsen för Masthuggets utbud av service, hantverk och handel riktad mot sjöfart.

Bakgrund

Under arbetet med projektet om Svenska Västindiska kompaniet framkom att två av kaptenerna,

Flodberg och Ekenberg, hade varit inom Masthugget och bland andra träffat flera pirägare. Det gäller William Gavins pir, nummer 77, som Rio Göteborg grävt ut under 2021 (Carlstein m.fl. i manus), samt handelsmannen James Christie som bodde ute på Stadens pir – även den inom Rio Göteborgs undersökningsområde, planerad för undersökning sommaren och hösten 2025. Beviset för dessa möten finns bevarade i form av kvitton efter inköp som kaptenerna gjort för skeppens räkning i hamn, 1801 och 1803. Denna samling av kvitton utgör en möjlighet att undersöka Masthuggets *sailortown* från ett sjöfartsperspektiv där verksamheter som bidragit med service för skepp och manskap synliggörs. Om man utfört samma typ av undersökning men utgått från verksamheternas arkiv på landsidan skulle det bli komplicerat att reda ut vilka som jobbat mot sjöfart, speciellt de små aktörerna där företagsarkiv saknas.

Studien som presenteras här är en bit mikrohistoria (Levi 2019) där generella maritima konsumtionspraktiker exemplifieras genom Svenska Västindiska kompaniets specifika skeppsbehov och sociala kontakter i Göteborg och Masthugget. Det relativt låga antal kvitton passar bra för en metodologisk utvärdering av kompletterande historiska källor för att lokalisera verksamheter kopplade till sjöfart geografiskt i staden. Kaptenernas konsumtionsrundor kartläggas i två distributionskartor (Griffiths 2012) vilka kan ha

betydelse för fortsatta arkeologiska undersökningar i området. Kvittona kommer både från Masthugget samt Göteborg innanför vallgraven med potential att öka vår förståelse för hur sjöfarts-servicen var uppbyggd, vilka som deltog samt vilken service som erbjöds. Då alla kvitton är daterade till två närliggande år visar de aktiva verksamheter under just denna period.

Stadsplanen i Göteborg var indelad i tio rotar som i sin tur indelades i tomter. Masthugget fick under 1700-talet benämningen 11:e roten. Östra och Västra Haga fick dock aldrig ett rotenummer (Hallén web länk). Övrig mark inom donationsjorden blev rote 12 (Hallén web länk). I syftet ligger en utvärdering av potentialen i ett antal arkiv för att kunna koppla ihop personer nämnda på kvittona med en fysisk plats i Göteborg/Masthugget, platsen/tomten där personen bodde eller ännu bättre tomten där verksamheten bedrevs.

Det finns inga mantalslängder över Göteborgs befolkning före 1813. Däremot kan Landsboksverifikationer från 1801 och 1803 vara till hjälp då de innehåller bland annat Göteborgs stads taxeringslängd från 1795. Landsboksverifikationer är register till Länsräkenskaper med ett underlag för skatteuttag för en viss stad eller region. Där finns en lista uppställd efter rote, tomter och tomtägare men säkerställer inte om personen jobbade där hen bodde, information om antal personer per tomt samt allas yrken ingår. Arkivet

är i original, handskrivet, vilket kräver en viss paleografisk förkunskap.

Likaså finns Göteborgs Drättselkammarens arkiv från samma år med taxeringslistor uppbyggda efter liknande princip. Arkivet innehåller förutom taxeringslängden; brevkonceptbok, avkortningslängder, journal över utgående tolag, det vill säga tullavgifter upptagna av staden på utländska varor, samt koncepträkningar över Sävedals räntor. Taxeringslängderna som ingår i Landsboksverifikationen eller Drättselkammarens arkiv är lämpliga ingångar om man i förväg vet var personen man söker bodde, alternativt om man är intresserad av en specifik tomt, då de är uppställda efter rote/tomt/(yrke)person samt antal boende på tomten. Om man arbetar med stadsmaterial kan det ta tid att hitta en enskild person då man får leta igenom ett underlag som täcker en hel stad. Arkivet är i original, handskrivet.

Före mitten av 1800-talet är det svårt att hitta exakt information om var verksamheter varit förlagda. Göteborgs stads taxeringslängd (Göteborgs och Bohus landskontor E1b.62) är en snabbare väg att hitta var en specifik person bott, då taxeringslängden är ordnad efter efternamn, förnamn därefter kommer information om var personen ägt fastigheter. Beväpnad med denna kunskap är det betydligt lättare att hitta personen i mantalslängden eller landsboksverifikationen. Serien är inbunden med en maskinskriven förteckning över personer.

Ytterligare kunskap kommer sökas kring näringsidkarens person/liv/företag och personens koppling till sjöfart. Här har framför allt Wilhelm Bergs forskning kring göteborgarnas genealogi varit till hjälp (Berg 1939). Svensk apotekarhistoria är ett mycket välbeforskat område (Levertin et al. 1949; Sacklén 1833) med information om apotekare och apotek från 1500-talet och framåt. Resultatet kommer ha betydelse för den fortsatta arkeologiska undersökningen i Masthugget för tolkning av spår av verksamheter som skulle kunna påträffas inom undersökningsområdet.

Det politiska läget 1800–1803

Napoleon kommer till makten 1799 som förste konsul i Frankrike. England och Frankrike ligger i krig och engelsmännen kapar alla fartyg som går till franska hamnar. Sverige-Finland regeras av Gustav IV Adolf. 1799 ingår Sverige i ett neutralitetsförbund med Ryssland, Preussen och Danmark – orsaken är otrygga hav och försvar av Öresund. England känner sig hotat av nämnda allians och går mot Öresund med 25 skepp under ledning av Lord Nelson i mars 1801. Engelska flottan segrar i Köpenhamn och närmar sig Karlskrona. Den ryske tsaren Paul I mördas i mars 1801 och hans son Alexander I söker fred med England. Gränsdragningen mellan Finland och Ryssland ifrågasätts av tsar Alexander och Sverige råkar nästan

i krig med Ryssland 1802 (Mörner 2002:13) I Karibien pågår Haiti-revolutionen 1802 med ett slavuppror som påverkar alla kolonialmakter i området (Nesbitt 2008). Göteborg står i en period av stark handels-tillväxt med många framgångsrika utländska handelsmän, redare och köpmän ofta med rötter i England, Skottland, Tyskland och Nederländerna (Hjertman 2022: 107; Högberg 1969). Även mindre köpmän och hantverkare tar del av den besökande sjöfarten. Svenska handels-skepp rör sig över internationella vatten och dras på olika sätt in i världspolitiken. Det är en orolig tid under slutet av 1700-talet och 1800-talets början då det sluts och bryts allianser kontinuerligt. Kaptenerna måste vara beredda på att hantera dramatiskt förändrade politiska lägen mellan hemma-hamn och destination.

Skeppet *L'Apparance*

Kapten Ekenberg ligger med skeppet *L'Apparance* i Marstrand, de har 29 december 1800 (Alvin, bild 142, vol. 180C) anlänt dit på utgående mot svenska Gustavia i Sankt Barthelémy i Västindien. Sverige ligger dock på brinken till krig med Ryssland, därför hålls *L'Apparance* kvar i Marstrand i nästan ett år för att vara tillgänglig för krigstjänst (Alvin, bild 158, vol. 180C). Kapten Ekenberg beger sig till Göteborg och Masthugget den 14 december 1801 för att inhandla förnödenheter till skeppet. Den 24 december finns ett

Figur 1 På kartan syns Göta Älvs inlopp mot Göteborg och förstaden Masthugget. Skeppen låg på redan utanför Masthugget och lasten transporterades in till stadens kanalsystem eller till pirhamnen med hjälp av pråmar och mindre fartyg. Karta över Göteborg och dess förstader. På Magistratens och Borgerskapets bekostnad. Ritad av A. Lindgren, 1815.

kvitto för proviant och transport från Göteborg tillbaka till Marstrand, då kaptenen återvänder till ön (Alvin, bild 131, vol. 180C).

Skeppet *Triton*

Skeppet *Triton* lämnar Gustavia på den svenska ön Sankt Barthelémy i Västindien runt den 17 mars 1803 och anländer till Masthugget i Göteborg som första anhalt i Europa (Figur 1). Det har varit en stökig resa som började i Stockholm i oktober 1800, skeppet kapades av engelsmännen i mars 1801 utanför Sankt Barthelémy och sjöfolket fördelades på ett antal engelska krigs- och handelskepp med destination London. Efter ett långt uppehåll i London för att få tillbaka det kapade fartyget anställs en delvis ny besättning som åter styr mot Västindien. När skeppet väl når Göteborg i maj 1803 är besättningen i mycket dåligt skick, åtta besättningsmedlemmar dör i

samband med resan. En av sjömännen dör strax efter ankomsten till staden, sex sjömän mönstrar av och tio mönstrar på i Göteborg inför den sista etappen, mot Stockholm, via Helsingör (Alvin, bild 213, vol 178b).

Sjöfartskonsumtion inom Vallgraven

Den 14 december 1801 är kapten Ekenberg i Göteborg för att inhandla förnödenheter till skeppet *L'Apparance*. Han köper segelduk från handelsmannen Fredrik Damm, figur 2. (Alvin, bild 134, vol. 180C). På kvittot står Damms underskrift men när man tittar i Göteborgs Drätselkammarens arkiv 1801 (SE/GLA/12470/F, sida 1715) verkar det vara hans änka som driver affärerna det året. Enligt taxeringslängden för 1795 äger Damm följande tre tomter: 5 roten tomt 86, 1 rote tomt 38 samt 1 rote tomt 44, där fastigheten i femte roten registrerats

som huvudfastighet/bostad. Segelduksfabrikationen i det Dammska väveriet har dock tagit plats i 1 rote, tomt 44 enligt Olga Dahls databas över Göteborgs tomter (O.D. 1.44), det är troligtvis där kapten Ekenberg gjort sina inköp.

Vidare besöker kapten Ekenberg handelshuset Hedman & Arfwidson, figur 3., för att skaffa livsmedel och annat smått och gott såsom korngryn, kött, fläsk, stockfisk och smör men även ljus, pumpläder, skrivpapper samt socker och potatis (Alvin, bild 136, vol. 180C). Carl Hedman och Samuel Arfwidson har ett gemensamt kompani, de bor båda i 6 roten på tomt 12 på Köpmansgatan, på samma gård bor flera anställda i bolaget (1801 Del 1, fol. 2053, E 1B:79).

Även kapten Flodberg på skeppet Triton köper proviant av kompaniet Hedman & Arfwidson. Den första juni 1803 köper han ärtor, korngryn, oxkött, samt fläsk och smör (Alvin, bild 192, vol. 178b). Det är viktigt att besättningen får i sig färsk mat efter den tre månader långa seglatsen över Atlanten.

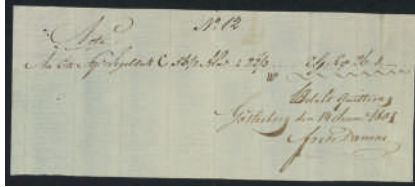
Slutligen beställer Ekenberg diverse mediciner såsom rabarberelixir, magdroppar, utvärtes behandling, engelskt plåster och häftplåster från apotekaren Carl Palm, figur 4, enligt ett tillägg på kvittot har Ekenberg också fått med sig kräkpulver och laxermedel (Alvin, bild 137, vol. 180C). Carl Magnus Palm kom från Norrköping men köpte apoteket *Enhörningen* i Göteborg 1801 av apotekare Gustaf Sasse (Sacklén 1833).

Palm var därmed nybliven ägare av apoteket när kapten Ekenberg kom dit, Palm drev Enhörningen i trettio år (Sacklén 1833). Men trähuset i rote 5, tomt 37 som kapten Ekenberg besökte 1801 brann ned i storbranden 1802, därefter lät Palm uppföra det stenhus som står där idag (O.D. 5.37). Palm var vida känd för sin stora vallmoplantering där han skördade opium (Levertin et al. 1949:1087).

Flodberg köper även skeppsförnödenheter från handelsmannen Peter Hammarberg för tvåhundra femtio riksdaler den första juni (Alvin, bild 304, vol. 178b). Han återkommer till Hammarberg även den fjärde juni, dock specificeras inte exakt vad som köps (Alvin, bild 305, vol. 178b). Handelsmannen håller till i femte roten, tomt 44 vid Lilla Torget (SE/GLA/12470/F, sid 1714).

Ytterligare ett kvitto placerat i Göteborg och daterat första juni, 1803 var från lotsen. Namnet är lite svårsläst men jag får det till J.H. Iregren, figur 5. Skeppet *Triton* har fått lots från Vinga till Rifvefjord och vidare in mot Göteborg (Alvin, bild 199, vol. 178b). Enligt Sveriges digitala Lotsmuseum var Rifvefjord inte en officiell lotsplats förrän 1820 men har eventuellt fungerat som ett lotsskiftesställe. Han har inte dykt upp i taxeringslistor för Göteborg eller Masthugget, eventuellt bodde han i skärgården.

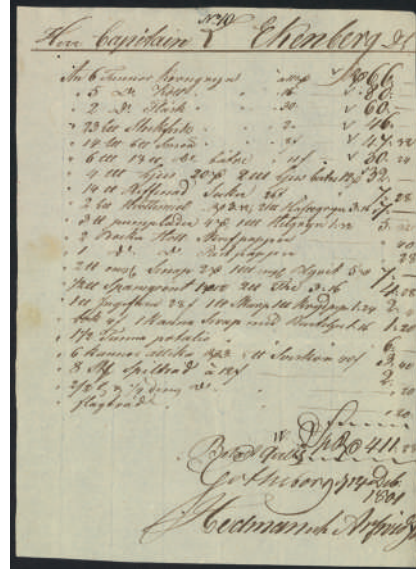
Såsom framgår av figur 6, så är producenter och handlare inriktade mot sjöfarten lokaliserade på båda sidor av stora hamnkanalen och

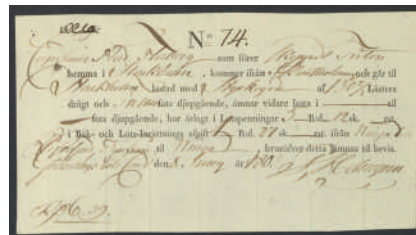
Figur 2. Såsom framgår av kvittot, går det att utläsa vem som gjort köpet – Kapten Ekenberg, när köpet gjordes – den 14 december 1801, var köpet gjordes – Göteborg, vad som köptes – segelduk, samt vem som sålde segelduken – Fredrik Damm (Alvin, bild 134, vol. 180C) alvin-record_445242-ATTACHMENT-0134.

Figur 4. Kapten Ekenberg besöker apotekaren Carl Palm. alvin-record_445242-ATTACHMENT-0137.

Figur 3. Inköp av livsmedel från Hedman & Arfwidsson. alvin-record_445242-ATTACHMENT-0136.

Figur 5. Kvitto på lotsavgift Vinga – Göteborg. alvin-record_445235-ATTACHMENT-0199(I).

spridda i staden. Segelproduktionen ligger vid Otterhällans fot och invid vallgraven medan apoteket och handelsmännens bodar ligger längs Stora och Lilla torget. Fler kvitton behövs för att klargöra och förtäta bilden av verksamheter.

Konsumtion i Masthugget, 11:e roten

Kapten Ekenberg går därefter vidare till Masthugget och handelsmannen James Christie, figur 7, och köper enligt kvittot 2ne backar, 2 dussin skedar, 2 slevar, samt gul-, och blå flaggduk (Alvin, bild 135, vol. 180C). Christie bor i 11 roten tomt 73.1, på mitten av Sänkverkspiren även kal-

Figur 6. 1790-karta över handlanden som möter kapten Ekenberg och kapten Flodberg i Göteborg innanför vallgraven (A. Nilsen). Karta av A. Söderberg. (Söderberg 1923:42).

lad Stadens pir, där han ägde en salteribod enligt ägarlängden på 1799 års karta över Masthugget (Regionarkivet E761, E, nr 761).

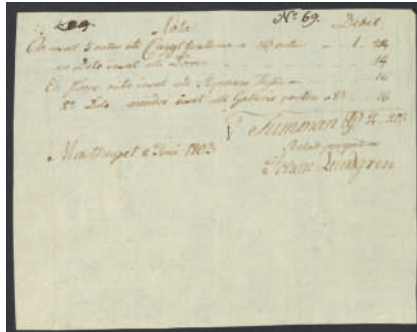
Figur 7. Ekenberg handlar lite smått och gott hos James Christie. alvin-record_445242-ATTACHMENT-0135.

Kapten Flodberg gör flest inköp i Masthugget. Skeppet Triton ligger troligtvis strax utanför på redden i Göta Älv, där lasten lossas från far-

tygen och lastas på prämar för transport till land. Masthugget har en pirhamn som är på sin största utbredning runt sekelskiftet 1800. En av pirarna på tomt 77 ägs så som tidigare nämnts av handelsmannen William Gavin, figur 8, som även äger ett bryggeri och Tjärhovet på Barlastkajen. Intilliggande pir 79 tillhör

Figur 8. Kvittot är undertecknat av William Gavin, 1803, ägare av både Tjärhovet och ett bryggeri. alvin-record_445235-ATTACHMENT-0201(1).

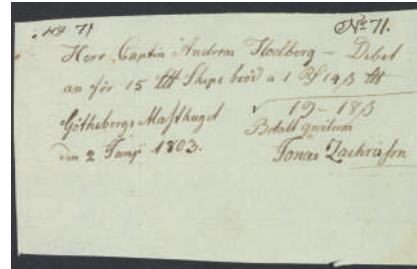

Figur 9. Skeppets glasrutor repareras av John Lundgren. *alvin-record_445235-ATTACHMENT-0194*.

hans släkting handelsmannen Adam Gavin. Flodberg handlar av William Gavin flera gånger. Den andra juni köper Flodberg 2 1/2 oxhuvud dricka (Alvin, bild 195, vol. 178b), den tredje juni ett mindre fat dricka (Alvin, bild 197, vol. 178b), slutligen den nionde juni (Fig. 1) inhandlar han ännu mer dricka samt tio kannor tjära (Alvin, bild 201, vol. 178b).

Flodberg går vidare till glasmästaren Johan Lundgren, som byter ut ett större antal fönster på skeppet *Triton* som verkar ha farit illa under den transatlantiska resan, figur 9. Den 2 juni 1803 bytte Lundgren ut fem rutor i kajutfönstret, en ruta i dörren, en större ruta i styrmannens hytt samt två mindre i galleriporten (Alvin, bild 194, vol. 178b). Johan Lundgren var troligen en hyresgäst hos Sven Dahlgrens änka och koopverdiekapten Sam. Fr. Sorbonne som står som ägare av tomt 44 i rote 11 på Smala vägen år 1801 (SE/GLA/12470/F, s. 1721).

Johan Zachrisson, bagare, tillhandahåller femton skeppsbröd,

Figur 10. Kapten Flodberg köper skeppsbröd av Jonas Zachrisson, den 2 juni 1803 Alvin, bild 196, vol. 178b).

figur 10, till Flodberg den 2 juni för den återstående resan mot Stockholm (Alvin, bild 196, vol. 178b). Zachrisson är bevisligen en bagare som har en verksamhet riktad mot sjöfarten, vilket skulle kunna vara en heltidssyssla. Det är oklart om han också bakar åt lokalbefolkningen. Han bodde på tomt 36 i Stigbergsliden inom samma gård som traktör Todds änka. Todd den äldre hade tidigare drivit *Engelska Vårdshuset* inom samma tomt (Lönroth 2003).

Figur 11. Kvitto från slaktare Söderberg. *alvin-record_445235-ATTACHMENT-0193*.

Slaktaren Nils Söderberg, figur 11, säljer oxkött till skeppet *Triton* den 2 juni, 1803 (Alvin, bild 193, vol. 178b). Kvittot är undertecknat i Masthugget. Söderberg bor i elfte roten, tomt 33. Han säljer mer kött till kapten Flodberg både den tredje (bild 198, vol. 178b), och den femte

Figur 12. 1816-karta över Masthuggets handlanden: Landsarkivet: Akt: SE/GLA/12793/ÖÖ III/A08210.

juni (Alvin, bild 200, vol. 178b) samma år. Färsk mat är som tidigare nämnts viktigt för manskapet som troligtvis lider av skörbjugg efter Atlantöverfarten.

Även i Masthugget, figur 12, ligger verksamheterna spridda inom hamn- och kvartersområdet, intill tomt 35 längst västerut på kartan tar Gamla Amiralitetsvarvet vid. På kartan syns även hur pirar och hamntomter med bostadskvarter, handel och produktion varvas med agrar verksamhet och fruktträdgårdar. Närheten till älven och sjöfarten dominerar dock området geografi. Räknat från Sänkverkspiren/Stadens pir i kartans centrum är det cirka en kilometer österut till Carlssporten, den närmaste stadssporten, in till Göteborg

Sjöfartens konsumtionsmönster i hamn

Kaptenernas besök i Göteborg och Masthugget följer ett visst mönster som upprepas i andra hamnar både inom Sveriges gränser och i utlandet enligt övriga kvitton i Svenska Västindiska kompaniets arkiv. När skeppen når hamn gäller det att fylla på matlager, färskvatten, mediciner, samt reparera skador på fartyget. Ibland behöver besättningen förstärkas med nya sjömän efter sjukdomar, väder, rymningar eller krigshandlingar. Genom att undersöka kvitton från rederiers arkiv kan personliga möten, som i sin tur utgör del i sjöfartens handelsnätverk, undersökas. Tidigare forskning har i huvudsak fokuserat på handelsrelationer (Ducruet 2016; Ahlberger &

Lundqvist 2007), export och import (Lind 1923) eller handelsmän ur ett personperspektiv (Dalhede 2006), och på så vis byggt upp bilden av handelsframgångar (Dalhede 2016), kolonial expansion (Müller 2018; Weiss 2016) samt Sveriges roll på den internationella scenen (Wilson 2016; Rönnbäck 2009). Denna studie följer i stället en mikrohistorisk metodik där sjöfartens vardag kommer i fokus med möten mellan kaptenen och de personer i land som höll fartygen flytande och besättningen vid liv. Dessa kvitton visar tydligt på att det var just kaptener som gjorde inköpen, det var inte en syssla som delegerades till andra i besättningen. Landsvägar under tidigt 1800-tal var i dåligt skick och häst- och oxtransporter begränsade i vad och hur mycket som kunde fraktas, men också hur långt och i vilken typ av terräng. Stödverksamheten i land var därför omfattande för de fundamentala sjötransporterna. Denna typ av mikrostudie kan bidra med ny kunskap om huruvida kaptener återkom till samma handelsmän och hantverkare varje gång de besökte en viss hamn, vem som bidrog med service och vilken typ av service som fartyg, kapten och besättning efterfrågade. Kvitton från andra hamnar längs med Svenska Västindiska kompaniets rutt ger inblick i kvinnors aktiva del inom skeppsverksamheter på land. Tyvärr gav det låga antal kvitton från Masthugget/Göteborg ingen sådan information i denna studie, förutom Fredrik Damms änka som gömde sig bakom makens signa-

tur. Genom att sortera kvitton efter fartyg, hamn och datum kan skeppens rutt identifieras och det går att göra en uppskattning om hur länge skeppen legat i hamn, vilket i sin tur skapar en bakgrund till varför konsumtionen ser ut på ett visst sätt i en viss hamn – efter stormar, sjukdom, kapningar, eller skador på fartyget. Konsumtionen hamnar därmed i ett nytt ljus och kan bidra till ny kunskap om praktiker och aktörer inom sjöfart och maritima samhällen inte minst kring enskilda hantverkare, handlanden och hyresvärdar vilket lyfter fram inte bara arbetare i historieskrivningen men också sjömäns levnadsvillkor.

De arkeologiska undersökningarna i Masthugget visar på att produktionen lämnat tydligast spår i Masthuggets pirhamn med hamnkvarter, fast inte så många som vi hade förväntat oss. Sjöfarten gör sig dock påmind genom pirlämningar och fynd av block, kanonkulor, pråmar och skeppsvrak. Det finns spår av ett silsalteri, järnvågspirens byggnadslämningar men också Ostindiekompaniets verksamhet i hamnen i form av mängder av krossat kinesiskt porslin. Handelsmannen John Halls pir nummer 76 undersöktes 2021 med en magasinsbyggnad (Carlstein et al. i tryck). 2020 grävdes ett kvarter på Stadens pir under den för göteborgare bekanta 1900-tals handelsplatsen Kommersen. Hushållens avfall finns med på pirarna och i kvarteren, och består av kritpipor, ostindiskt porslin, fajans, glaserat rödgods och glasflaskor, men avfal-

let kan sällan kopplas till enskilda hushåll. Det gör att även kontexter från sjöfartens konsumtion flyter ihop med hushållens. Under sommar och höst 2025 kommer Rio Göteborg att fortsätta gräva Stadens pir, där flera bostadskvarter samt salteribodar varit lokaliserade, en gång hem till handelsmannen James Christie såsom tidigare nämnts. Den tydligaste kopplingen mellan ting och text är vår undersökning 2021 av delar av Tjärhovet, där doften av tjära var överväldigande när vi gick ner i marken, vilket ägdes av William Gavin vid kaptenernas besök. Kopplingen finns också i undersökningen som utfördes 2020 av delar av Gavins pir – han har bott på piren men utanför undersökningsområdet. Djurben i form av slakteriavfall finns det gott om i kvartersundersökningarna, men ett slakteri har tyvärr inte lokaliserats. Söderbergs slakteri i Stigbergsliden ligger strax utanför undersökningsområdet. På liknande vis har apotekarflaskor och kärl påträffats men än så länge inget apotek i Masthugget, det finns dock taxeringsuppgifter som pekar på att ett apotek skall ha funnits på tomt 13.² Skeppet *Triton* låg för ankar i Göta Älv utanför Masthugget, skeppet *L'Apparance* låg i stället i Marstrand och kaptenen tog sig till Göteborg

² Påståenden i detta stycke kommer från min egen erfarenhet från den pågående undersökningen i Masthugget, den första rapporten är på gång (Carlstein et al.) och efterföljande rapporter kommer att publiceras inom de närmaste åren.

för inköp. Kanske var det segelmarkeriet och apoteket som i första hand drog Ekenberg till Göteborg, skeppet hade legat drygt ett år i Marstrand vid besöket och det fick klartecken att segla först två månader efter Ekenbergs besök i Göteborg. Kapten Flodberg på *Triton* gör i stället klassiska inköp för ett skepp som precis varit på långresa med tyngden på att fylla på med färsk mat och vidta reparationer. Med tanke på besätningens dåliga form vid ankomsten till Göteborg är det lite märkligt att Flodberg inte kontaktat en läkare, men kanske var de sjuka redan döda.

Slutsats

För urban uppdragsarkeologi är det en fördel att ta reda på vilka typer av verksamheter som historiskt funnits inom undersökningsområdet och var de varit lokaliserade. Därifrån kan olika slutsatser dras utifrån om material från sagda verksamhet dyker upp eller inte vid undersökningen och vad materialets närvaro eller frånvaro kan bero på. Lokaliseras ett glasmästeri med koppling till sjöfart skulle potentiellt skeppsfönster vara en del av det bevarade arkeologiska materialet, men ser skeppsfönster annorlunda ut än 'vanliga' fönster? Vad gäller ett bageri är det svårt att se att det arkeologiska materialet skulle kunna peka mot sjöfart annat än via tomtens lokalisering i nära anslutning till en hamn, där behövs historisk dokumentation för en förstärkt analys. Kaptenerna köpte både

segelduk, medicin och livsmedel från verksamheter inom vallgraven, vilka komplicerar hypotesen att sjöfartsservice primärt fanns i hamnnära positioner. Avståndet mellan dagens Masthuggstorg och Gustaf Adolfs torg i centrala Göteborg är ca 2 kilometer, ett avstånd dåtidens människor troligtvis inte upplevde som särskilt besvärande. Genom att placera ut verksamheterna omnämnda på kvittona inom stadsplanen får de aktiviteter som kan associeras till ett *sailortown* en rumslig utbredning. I denna begränsade studie kan Göteborgs *sailortown* endast anas, ju fler kvitton från ett specifikt år som kan läggas till utredningen desto träffsäkrare blir den rumsliga utbredningen och kartläggningen av persongalleriet.

Vad gäller arkivstudien var den stora upptäckten taxeringsregistret som medger en sökning på personnamn kopplat till tomtnummer vilket sparar enormt mycket tid, taxeringsregistret omnämner dessutom platsen för specifika verksamheter. Drätselkammarens arkiv, Landsverifikationens arkiv men också Mantalslängder är uppställda efter tomt, vet man inte på förhand var en person bodde så kan det ta sin tid att hitta rätt tomt. Beroende av vad man har för förkunskap och vad man behöver ta reda på kan man därmed välja ingång i materialet genom personnamn, eller genom tomt.

Historisk arkeologi rör sig alltid i en tid då skriftliga källor finns att tillgå, dock i olika omfattning och karaktär. Denna mikrohistoriska undersökning tar plats under sekelskiftet 1800 då tillgången på arkivmaterial från Göteborg är rik. För att lägga fram ett exempel på vikten av ett tvärvetenskapligt angreppssätt så tolkades, utifrån kartorna från Masthugget och vår egen förståelse av hamnar, bebyggelsen på pirarna som kopplad till sjöfartens verksamheter, alltså magasin och verkstäder. När vi konsulterade mantalslängden från 1816 så visade det sig att majoriteten av pir-bebyggelsen var bostäder i form av flerfamiljshus/lägenheter, vilket hushållsmaterialet bekräftade när väl pirarna började undersökas arkeologiskt (Nilsen et al. i tryck). I denna artikel synliggör samlingen av kvitton kopplingen mellan befolkning, verksamheter och skepp på ett sätt som skulle vara väldigt svårt att få fram genom enbart arkeologisk metodik, däremot förstärks länken mellan hav och land när arkeologiska lämningar och fyndmaterial bekräftar maritima verksamheter, material och plats omnämnda i arkiven.

Andrine Nilsen
Doktor i arkeologi, Rio Göteborg
Natur- och Kulturkooperativ.
E-post: andrine.nilsen@riogbg.se

Bibliografi

- Ahlberger, C. & Lundqvist, P. 2007: *Varans vägar och världar: handel och konsumtion i Skandinavien ca 1600–1900*. Skrifter från Historiska institutionen i Göteborg, 9. Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Andersson, B. 1988: *Göteborgs handlande borgerskap 1750–1805*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 40. Göteborg.
- Antunes, C. 2019: European shipbuilding and ship repairs outside Europe: Problems, questions and some hypotheses. *International journal of maritime history*. Vol. 31, nr 3. Sidor 456–464.
- Berg, W. 1939: *Genealogiska anteckningar om Göteborgs-släkter*. Serie 2, Vol. 5–6, H-K. Landsarkivet i Göteborg.
- Cederbourg, E. 1739: *En kort beskrivning av Göteborg*. H.G. Flemming, Göteborg.
- Dalhede, C. 2016: *Bundna former, fria flöden: handelshusens Göteborg före Svenska Ostindiska Compagniets tid: europakontakter, järn- och vinaktiviteter*. Preindustrial Research Group. Göteborg.
- Dalhede, C. 2006: *Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad: resor och resande i internationella förbindelser och kulturella intressen: Augsburg, Antwerpen, Lübeck, Göteborg och Arboga*. Warne, Partille.
- Ducruet, C. 2016: *Maritime networks: spatial structures and time dynamics*. Routledge studies in transport analysis, 5. Routledge, London; New York.
- Eliassen, F-E. 2019: Maritime lokalsamfund i tidlig nytid. I: *Heimen*, Universitetsforlaget. Vol. 56, nr 3. 185–199.
- Fredberg, C.R.A. 1977: *Det gamla Göteborg: lokalhistoriska skildringar, personalia och kulturuppdrag*. Första delen. Walter Ekstrands Bokförlag.
- Fricke, P. H. 1973: *Seafarers and community: towards a social understanding of seafaring*. Croom Helm, London.
- Griffiths, S. 2012: The use of space syntax in historical research: current practice and future possibilities. I: *Proceedings of the Eighth International Space Syntax Symposium*. Sidor 1–26.
- Carlstein, C., Gustavsson, J., Pye, J., Nilsen, A. & Brown, O. i manus: *Masthuggskajen L1960:2928 Arkeologiska undersökningar av pirar och byggnader vid Järnvågspiren och inom hamntomterna 56–57 och 76–78*. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.
- Hallén P. 2018: The dual town 1730–1815. Trade as a transformation force of the early modern town – the case of Göteborg and Majorna. I: ed. Cornell, P., Ersgård, L. & Nilsen, A. *Urban Variation – utopia, planning and practice*. LULU, USA. Sidor 189–210.
- Helsing, M. och Ilmakunnas, J. (Red) 2023: *Shopping i Stockholm: Sociala praktiker på gatunivå, 1700–1850*. Kriterium. Stockholm.
- Hjertman, Martina 2022: *Afloat and aflame. Deconstructing the long 19th century port city Gothenburg through newspaper archaeology*. Göteborgs Universitet, Göteborg.
- Högborg, Staffan 1969: *Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet*. Lund

- Levertin, A., Schimmelpfennig, C.F.V. & Ahlberg, K.A. 1949: *Sveriges apotekarhistoria – från konung Gustaf I:s till närvarande tid*. Band II.
- Levi, G. 2019: Frail frontiers? I: *Past & Present*. Vol. 242, nr Supplement 14, sidor 37–49.
- Lind, Ivan 1923: *Göteborgs handel och sjöfart 1637–1920: historisk-statistisk översikt*. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté, 10. Göteborg.
- Loockx, K. 2020: Migration, Maritime Labor, and Family. I: *Migrants and the Making of the Urban-Maritime World*. Red. Reimann, C., Öhman, M. Routledge. Sidor 172–194.
- Lönnroth, G. red 2003: *Hus för hus i Göteborgs stadskärna*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret.
- Müller, L. 2018: *Sveriges första globala århundrade: en 1700-talshistoria*. Dialogos. Stockholm.
- Mörner, Magnus 2002: Marskalk Bernadotte i Danmärke. I: *Militärhistorisk tidskrift*.
- Nesbitt, Nick 2008: *The Haitian Revolution*. Toussaint, Louverture. London
- Nilsen, A., Carlstein, C., & Brown, O. I tryck: Captains, landladies, and merchants residing in the sailortown Masthugget – Gothenburg revisited in 1816. I: *Household Chronicles: Multiple Narratives from Archaeological Perspectives*. Ed. Joel Santos, Susana Pacheco, Tânia Manuel Casimiro. Bloomsbury Academic, London
- Ojala, J., Frigren, P. & Eloranta, J. 2014: Lönade det sig att gå till sjöss?: Arbetarnas löner till sjöss och på land i 1800-talets Sverige och Finland. I: *Historisk tidskrift*. Vol. 134, nr 3, sidor 434–461.
- Rönnbäck, K. 2009: *Commerce and Colonisation: Studies of Early Modern Merchant Capitalism in the Atlantic Economy*. Diss. Göteborg. Göteborgs Universitet.
- Sacklén, J. F. 1833: *Sveriges apotekarhistoria – från konung Gustaf I:s till närvarande tid*. Nyköping.
- Scheele von, A. & Simonsen A. 1999: *Lejonet och Skeppet: 1737 och 1741 års beskrivningar av Göteborg och Strömstad jämte kommentarer och utblickar*. Historiska Institutionen, Göteborgs Universitet.
- Söderberg A. 2023: *Historiskt kartverk över Göteborg upprättat för Jubileumsutställningen i Göteborg*. V. Wengelin, Göteborg.
- Weiss, H. 2016: *Slavhandel och slaveri under svensk flagg: koloniala drömmar och verklighet i Afrika och Karibien 1770–1847*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 805. Atlantis, Stockholm.
- Wilson, V. 2016: *Commerce in Disguise. War and Trade in the Caribbean Free Port of Gustavia, 1793–1815*. Lectio praecursoria 16.1.2016. Ennen ja nyt.

Digitala källor

- Alvin, Uppsala universitet, Svenska Västindiska kompaniets Arkiv. alvin-record:349965. Omnämnt i texten som (Alvin, bild, volym).
<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445242/ATTACHMENT-0131.tiff>

META 2025

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445242/ATTACHMENT-0134.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445242/ATTACHMENT-0135.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445242/ATTACHMENT-0136.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445242/ATTACHMENT-0137.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445242/ATTACHMENT-0158.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0213.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0192.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0193.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0194.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0195.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0196.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0197.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0198.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0199.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0200.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0201.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0304.tiff>

<https://www.alvin-portal.org/alvin/attachment/download/alvin-record:445235/ATTACHMENT-0305.tiff>

Dahl, Sören, redaktör, <https://www.gbgtomter.se/> Olga Dahls forskning om Göteborgstomter. Besökt 2025-01-10. Omnämnt i texten som (OD rote. tomt).

https://www.gbgtomter.se/Rote_1/1.44.pdf

https://www.gbgtomter.se/Rote_5/5.37.pdf

Hallén, Per <https://goteborgshistoria.com/2019/06/11/fran-rotar-till-stadsdelar/> Göteborgs Historia. 2025-01-30.

Sveriges Digitala Lotsmuseum <https://lotsarnastockholm.se/index.php/lotsplatser-1799/>
2025-01-17 om lotsplatser 1799.

<https://lotsarnastockholm.se/index.php/foto-lotsplats/> 2025-01-17 om Rifvefjord.

Arkivkällor

Riksarkivet i Göteborg

Drätselkammarens arkiv, 1801, (SE/GLA/I2470/F)

Landsboksverifikationer i Göteborgs och Bohusläns Länsstyrelse, Landskontorets
arkiv (1801 Del I, fol. 2053, E IB:79)

Göteborgs stads taxeringslängd (Göteborgs och Bohus landskontor E1b.62)

Riksarkivet i Marieberg

Handel och sjöfart, Volym 87–191. Svenska Västindiska kompaniets arkiv.

Finns även digitalt via databasen Alvin, Uppsala universitet, se ovan.

Kartor

1815, Karta över Göteborg och dess förstäder. På Magistratens och Borgerskapets
bekostnad. Ritad av A.Lindgren. <http://libris.kb.se/bib/2407078>.

1790-karta över Göteborg. Ritad av A. Söderberg. Historiskt kartverk upprättat för
Göteborgs Jubileums utgivande. Söderberg, A. 2023:42.

1816-karta över Masthugget: Landsarkivet: Akt: SE/GLA/I2793/Ö/Ö III/A08210.